

GELVERİ'DEN NEA KARVALI'YE ORTODOKS KARAMANLILAR

The Turcophone Orthodox Karamanlis from Gelveri to Nea Karvali

Dr. Renk ÖZDEMİR*

Öz

Karamanlılar Lozan Konferansı sırasında imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli bir sözleşme çerçevesinde, zorunlu göçe tabi tutularak Yunanistan'a gönderildiler. Nüfus mübadelesinin aşağı yukarı tamamlandığı tarih olan 1924 yılı, ilk folklor derneklerinin kurulmasından önceki bir döneme rastlar. Belki biraz da bu gecikme nedeniyle Türkiye'de Cumhuriyet öncesi dönemde yaşamış Türkdilli Ortodoks Karamanlılar ile Müslümanların birlikte yaşadığı köylerdeki yaşama dair yirminci yüzyıl başlarında görece az sayıda sözlü tarih çalışması yapılabilmektedir. Yunanistan'da bulunan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (Kentro Mikrasiatikon Spoudon, K.M.S.) gibi kuruluşlar ise 1930'lu yıllardan itibaren saha çalışmalarından elde ettikleri etnografik verileri kayıt altına almışlar ve Karamanlılar ile yürüttükleri derinlemesine mülakatları çoğu kez de Yunan diline çevirerek arşivlemişlerdir. Diğer yandan, daha geç dönemde yürütülen az sayıda bireysel araştırma çerçevesinde, olduğu haliyle kayıt altına alınan Türkçe mülakatlar da mevcuttur. Elinizdeki çalışma bu geç dönem çalışmalardan olup, mübadeleyi çocuk yaşta deneyimlemiş Anadolu doğumlu geç birinci kuşak ve Yunanistan doğumlu erken ikinci kuşak Karamanlılar ile 2005 senesinde Kavala şehrine bağlı Nea Karvali köyünde yazar tarafından tamamı Türkçe yapılan mülakatlara dayanmaktadır. Çalışmanın ilk kısmı Gelveri köyü üzerinden, dilsel olarak bütünlük gösteren ancak dinsel açıdan karma nitelik taşıyan bir Anadolu köyündeki ortak yaşam pratiklerini aktarmaktadır. Bunu takip eden ikinci kısım, geç birinci kuşak Karamanlıların ağzından mübadele esnasında yaşananları aktarmakta, üçüncü ve son kısım ise Ortodoks Karamanlıların Yunanistan'daki yaşamlarını ve yerli halk ile etkileşimlerini incelemektedir. Bu anlamda makale, odağına ana dili Türkçe olan Ortodoks Karamanlıların ritüellerini, geleneklerini ve nüfus mübadelesi öncesinde birlikte yaşadıkları Müslüman köylüleriyle etkileşimlerini alan literatür ile mübadele literatürüne sınırlı ancak birinci elden görgül bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler

Türk dilli Ortodokslar, Karamanlılar, Gelveri, Nea Karvali, Nüfus Mübadelesi, sözlü tarih

ABSTRACT

The Turcophone Orthodox Karamanlis were subjected to a mandatory population exchange following the Greco-Turkish Population Exchange Convention signed on January 30th 1923 during the Lausanne Conference. The population 'exchange' was almost complete by the year 1924, some few years prior to the foundation of folkloric associations. The relatively small number of oral history studies on life in mixed villages of the Turkish speaking Orthodox Karamanlis (Karamanlı, Karamanlılar) and the Muslims of the pre-republican period Anatolia may be partly attributed to this late institutionalization in Turkey. In Greece on the other hand, institutions such as the Centre for Asia Minor Studies (Centre for Asia Minor Studies, C.A.M.S.) conducted indepth interviews with the Turcophone Orthodox, archived these indepth interviews in Greek and took under record much ethnographic data gathered from the field. This study joins some of the late twentieth century individual studies in their effort to record Karamanlı testimonies in Turkish. It is based upon indepth interviews conducted by the author solely in the Turkish language in 2005 at the Nea Karvali village of Kavala. The study focuses on life in a religion-wise 'mixed' and language-wise 'unified' Anatolian village in the example of Gelveri village and takes a closer look at the daily practices and interactions of its Orthodox members before and after their emigration to Greece. In this respect, the article intends to make a modest empirical contribution to the literature on the mandatory population exchange and to the literature on the rituals and traditions of the Turcophone Orthodox Karamanlis.

Key words

The Turcophone Orthodox, Karamanlis, Gelveri, Nea Karvali, Population Exchange, oral history

* Hacettepe Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim görevlisi, Ankara/ Türkiye, renkozdemir@hacettepe.edu.tr

Giriş

Literatürde *Karamanlı* olarak anılan Türk dilli Ortodoks Hristiyan toplulukların kökeni üzerine pek çok tarihsel çalışma mevcuttur. Yer darlığı açısından kısıtlı bir seçki yapacak olursak, konu üzerine ağırlıklı olarak ikinci el kaynaklardan yararlanarak ürün veren yazarlardan bazıları arasında Robert Anhegger, Ilias Anagnostakis, Evangelia Balta, Stavros Anestidis, Anna Ballian, Foti Benlisoy, Richard Clogg, Janos Eckmann, Semavi Eyice, Gotthard Jaeschke, Turgut Kut, Ioanna Petropoulou, Alexandra Sfoini, Johann Strauss, İsmet Hüsrev Tökin'i saymak mümkündür (Anhegger 1979-1980, 1983, 1988, 1991, Anagnostakis ve Balta 1994, Anestidis 2014, Balta 1990, 1998, 2000, 2003, 2014a, 2014b, Ballian 1991, Benlisoy 2002a, 2002b, Clogg 1982, 1999, Eckmann 1950, 1964, Eyice 1962, 1975, Jaeschke 1964, Kut 1987, Petropoulou 1991, Sfoini 2014, Strauss 2014, Tökin 1984). Bu kaynaklardan bazıları sahadan alınan fotoğraflarla Karamanlı köylerindeki yaşayışa ilişkin görsel malzeme de sunmaktadır (Balta 2007, Korat 2004). Diğer yandan, yine son dönem yürütülen çalışmalardan bazıları hem ikinci el kaynakların taranmasına hem de sahada yürütülen derinlemesine mülakatlara dayanmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Yonca Anzerlioğlu'nun (2003) Farsala (Φάρσαλα, Çatalca), Karditsa (Καρδίτσα, Kardiça), Larissa (Λάρισα, Yenişehir), Thessaloniki (Θεσσαλονίκη, Selanik), Nea Karvali ve Yanitsa'da (Γιαννιτσά, Yenice) ve Vasso Stelakou'nun (2004) Nea Karvali ile Nea Prokopi'de yürütmüş oldukları sözlü tarih çalışmaları Karamanlı

köylerindeki kültürel yaşamı ve onun folklorik öğelerini mübadil tanıklıklarına dayanarak aktaran çalışmalar arasındadır.

Anadolu coğrafyasının özgünlüğü, İç Anadolu Karamanlılarının yoğun olarak yaşadığı Kapadokya'nın Hristiyan inancındaki özgün yeri, yöreye özgü giyim-kuşam, mübadele uygulaması sonucunda yaşanan coğrafi dislokasyonun topluluk üyeleri üzerinde yarattığı travmatik etki, göçmenlerin dini itikatları ile entegrasyonları arasındaki ilişki, 'ötekileştirilme'leri ile Türk dilli olmaları arasındaki ilişki ve son olarak da, mübadillerin devlet tarafından yerleştirildikleri anlamdan yoksun alanı (standart konutları ve iskân bölgesini) anlam içeren bir 'yer'e dönüştürmek için verdikleri uğraş tüm aktarıcılar tarafından dile getirilen unsurlar arasındadır. Literatürde araştırmacıların birbirlerinden ayrıldıkları temel nokta ise, Karamanlılarda aidiyetin iki temel unsuru olarak kabul edilen dil ve din öğelerine, yani topluluk üyelerinin Türk dilli ve Ortodoks olmalarına yüklenen anlam ve bu anlamlar üzerinden ifade bulan etnik kimlik algısıdır. Söz konusu fikir ayrılığı sözlü tarih çalışmalarında da mevcuttur (Anzerlioğlu 2003, Stelakou 2004). Öte yandan, etnik kimliğin oluşum sürecine ilişkin farklı yaklaşımlara sahip araştırmacılar tarafından yürütülen saha çalışmaları, okuyucuya anlatılanları diğer kaynaklardaki yorumlarla karşılaştırma ve/veya ikinci el kaynaklarda rastladıkları detayları bir kez de mübadil tanıklıklarından teyit etme imkânı vermektedir. Söz konusu çalışmalar ayrıca, ikinci el kaynaklarda bulunmayan folklorik de-

tayları içerdikleri oranda Cumhuriyet öncesinde Anadolu'nun daha bütüncül bir resmine ulaşmamız yolunda önemli katkılar sunar.

Elinizdeki makale, Gelveri köyü örneği üzerinden, dilsel olarak bütünlük gösteren ancak dinsel açıdan karma nitelik taşıyan Anadolu köylerindeki ortak yaşam pratiklerine ve mübadele sonrasında yaşanan kimliksel dönüşüme ilişkin daha bütüncül bir resme ulaşmak adına mütevazı katkılarda bulunan görgül (empirik) bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Makale, Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi'nin hükümleri uyarınca 1924 yılında Kapadokya'dan (Gelveri) Yunanistan'a (Nea Karvali) göç ettirilen on iki geç birinci kuşak (Anadolu doğumlu) mübadil Karamanlı'nın tanıklıkları ile otuz sekiz ikinci kuşak Karamanlı'nın aktarımlarına dayanmakta ve dilsel, dini, coğrafi aidiyet gibi unsurları kimlik algısının eşit ağırlıklı öğeleri olarak ele almaktadır¹. Çalışmamıza, toplu göç olayının yaşanmasından hemen önceki resmi vererek başlayalım.

I. Gelveri

1924 yılı öncesinde dinsel açıdan karma bir köy olan Gelveri köyünün Türk dilli Hristiyan nüfusu 800 hanelen, yani ortalama 4000 – 4500 kişiden oluşmaktaydı. Buna mukabil, köyde 60 Müslüman hanesi vardı (Nea Karvali Muhtarı Emilios Yousifidis (d. 1946) 14 Aralık 2005, bkz. ayrıca Merlier ve Merlier 1970: 15, Stelakou 2004:183, Akakiadis 1928'den)². Öncelikle belirtmek gerekir ki, Hristiyan ve Müslüman köylülerin giyim kuşamında, Müslüman kadınların dış mekâna çıkarken daha sıkıca bağladığı başör-

tüsü dışında büyük bir farklılığa rastlanmamaktaydı. Örneğin kutlamalarda, her iki din grubundan kadınlar arasında da üç etek kullanımı yaygındı.³ Sair günlerde ise, bir Gelverili'nin aktarımına göre,

“Kadınlar ‘çoha’ giyerdi.... Bizler de, küçükler, entari giyerdik. Yorgan gibi, iki kol var.... Urbamı giydim der, entarimi giydim. Yorgan gibiydi fistanımız. Yakası var biraz böyle. Burada yasak etti *daskalalar*” (Paisiyos Papadopoulos (d. 1931), 14 Aralık 2005).

Yine, hem Müslüman hem Hristiyan erkekler şalvar ve kalın kuşak kullanmaktaydı.⁵ Elbette, bu benzerlikler topluluk üyelerinin göçten sonra Yunanistan'da ‘ötekileştirilmelerinde’ büyük rol oynayacak, hatta bir kaç aile, işi kendilerine karşı takınılan tutuma içerleyerek kıyafetlerini yakmaya kadar götürecekti.

“Cepkenlerini, çohalarını hep yaktılar, yorükler...kızdığım için yorük dedim” (Atina ‘Topsakal’ Papadopoulou (d. 1937), 14 Aralık 2005)

Ev içi gereçler konusunda da Müslüman köylülerle Ortodoksların kullanımlarında neredeyse hiç farklılık bulunmamaktaydı. Karamanlıların Gelveri'den göçerken beraberlerinde getirdikleri aletler arasında maşrapalar, bakır su ibrikleri, tahtadan kahve kutuları, uzun saplı kahve cezveleri, yayıklar, el işlemesi elbise ve cepkenler, tahta üzerine boya ile yapılmış ikonalar, yün eğirmede kullanılan kirmenler, tütün kutuları gibi küçük gereçler kadar Anadolu'dan parça parça getirilen büyük boy halı dokuma tezgâhları da bulunmaktadır. Bu gereçlerden birkaç orijinal boy halı tezgâhı bugün bazı mübadillerin evle-

rinde halen kullanımdadır (Stella Keisoglou (d. 1930), 13 Aralık 2005)6. Evlerin duvarlarını da süsleyen halılarda dokunan motiflerden arslan figürünün sıkça kullanılan motiflerden olduğu görülmektedir.

Yunanistan'a göç ettikten bir kaç on yıl sonra, mali durumu iyiye giden sayılı sayıda ailenin devam ettirebildiği bir diğer uğraş da at yetiştiriciliği idi.

“Atları varmış dedemin. Ben de durumu düzeltir düzeltmez (burada) aldım” (Paisiyos Papadopoulos (d. 1931), 14 Aralık 2005)

Gelveri'deki yaşama geri dönecek olursak, besi hayvanı olarak genellikle küçükbaş hayvanlar tercih edilmekte, sürü güdümünde kadınlar ve çocuklar ön plana çıkmaktaydı. Göç öncesinde köyde yürütülen bir diğer ticari uğraş da üzümculüktü. Köyde ticaretle uğraşan ve daha büyükçe topraklar elde etmiş olan Ortodoks ailelerin bazıları üzüm ekimi ve hasat dönemlerinde kendilerine ait bağlarda Müslüman köylüleri çalıştıracak kadar zenginleşmişti. Örneğin daha sonra Paraskevopoulos soyadını alacak olan birinci kuşaklardan Kostas'ın kayınpederi Mihail Ağa büyükbaş hayvan alacak kadar zenginleştiyse de, Topaloğullarından 1935 Nea Karvali doğumlu Hristo'nun anlattığına göre kendisinin baba tarafından dedesi rençper kalmıştı (Nikos Paraskevopoulos, 19 Aralık 2005, Hristo Topaloglou (d. 1935) 19 Aralık 2005).

Yine aktarılanlardan, şarapçılıkla uğraşan ailelerin erkeklerinin ikinci işlerde çalıştıklarını ve bu iş için merkezi bölgelere gidip geldiklerini anlıyoruz. Sürdürülen ticari faaliyet-

ler mevsimsel olabiliyor, ailenin erkek üyelerinden bir veya daha fazlası kışın merkezde, ekin ve hasat zamanı ise köyde bulunabiliyordu. Örneğin Yusufoglularına mensup Yunanistan doğumlu Emilios'un ailesi köyün var-sılları arasındaydı ve dönemsel olarak İstanbul'da bulunan üyeleri vardı.

“Dedelerimiz İstanbuldaydılar (gelip giderlerdi)...Orada çalışıyordu erkekler...geliyordu 2-3 ay sonra yine İstanbul'da. Böyle yaşarlardı” (Emilios Yousifidis (d. 1946), 14 Aralık 2005).

Gelveri köyünün Hristiyanlarından bir bölümü için ticari faaliyetler ön plandaydı. Topraklarını büyüten, hasat zamanı rençper çalıştıran, çocuklarını daha uzak yerleşim birimlerinde okullara gönderen, evlerini büyüten aileler de bu var-sıl kesimden çıkıyordu. Kendisini Aksaray'lı Anestis olarak tanıtan ikinci kuşak Anestis'in, Kaplanoğlu'lardan olan anne tarafı belki bu ailelerden en varsılıydı. Öyle ki, kaşar peyniri yapıyorlar ve bunları Bulgaristan ve Sırbistan'daki mandıralara kadar göndererek satıyorlardı (Anestis Yousifides (d.t.y., ikinci kuşak) 16 Aralık 2005). Ancak köyün Osmanlı'nın merkezi bölgeleriyle bağlantısı olmayan, küçük çaplı işler yaparak daha kapalı bir hayat süren aileleri de azımsanmayacak sayıda-ydı.7

“(Ekseriyetle) fokara koyuydu. Köyde çömlek, bardak yapıarlardı, demirciler de vardı8. Konya, Nevşehir, Ankara, İstanbul'a gidenler tüccarlık yapanlardı” (Emilios Yousifidis (d. 1946), 14 Aralık 2005).

Ticaretle uğraşanlar hasat zamanı köyde, kışları ise şehirde kalmayı tercih ediyorlardı. Diğer yandan, bazı

geleneksel iş kollarını mevsimlik yürütenler de vardı. Örneğin Tumoğlu'lardan Efthalia'nın babası kışın terzilik, yazın çömlekçilik yapmaktaydı (Atina 'Topsakal' Papadopoulou (d. 1937), 14 Aralık 2005).

Köyde yürütülen diğer küçük çaplı işlere örnek vermek gerekirse, örneğin Martha Miksaroglou'nun baba tarafından dedesi Topaloğlu'lardan Hristos çömlekçi, anne tarafından dedesi, Karakulak'lardan Spiros ise çatı ustasıydı⁹ (Martha Miksaroglou (d. 1932), 15 Aralık 2005). Kendisini Bodos Hacatoglu olarak tanıtan ikinci kuşak Prodromos'un Yunanistan'a 17 yaşında gelen babası yine sade bir rençper, Atlamazoğlu'lardan Anestis'in anne tarafından dedesi Ioannisterzi idi (Prodromos (Bodos) Hacatoglou (d. 1937) 16 Aralık 2005, Anestis Atlamazoglou (d. 1936) 16 Aralık 2005). Elbette orta büyüklükte işlerle iştigal edenler de yok değildi. Örneğin Vasil Karakeisoglou'nun anne tarafından dedesi, Kozmoğlu'lardan Zigor'un Silifke'de yağhanesi olduğu söylenirken, baba tarafından dedesi Zakarya, köy kilisesinde çalışıyordu¹⁰. Öte yanda Vasil'in Yunanistan'a göçtüğünde 49 yaşında olan babası ise İstanbul Balıklı'da oturup, küçük çaplı ticaret yapan Gelverili'lerden (Vasil Karakeisoglou (d. 1927) 16 Aralık 2005). Demircilik, nalbantlık gibi bir çok iş kolunun icrası geleneksel olarak babadan oğula geçmekteydi. Diğer yandan, daha önce belirtildiği gibi, bu işlerden bazıları mevsimlikti. Örneğin kendisini Hacitotoroğlu'lardan Bartın olarak tanıtan Bartın (Pantelis) Hacitotoroglou'nun (Yunanistan'da aldığı soyadıyla Hristofouridis'in) baba

tarafından dedesi Hristofor, köyün çift meslek sahibi olanlarındandı. Kendisi hem esnaf hem nalbanttı. Pantelis'in anne tarafından dedesi Kostas ile Ökçeoğulları'ndan Nikolaous'un baba tarafından dedesi Nikos ise yine rençperdi (Pantelis (Bartın) Hristofouridis (Hacitotoroglou) (d. 1933) 16 Aralık 2005, Nikolaus Okceoglou (d. 1934) 20 Aralık 2005).

Geç Osmanlı modernleşmesi sırasında iç bölgelere kadar sızmış olan yabancı sermayeli şirketlerde iş bulmak ise daha az rastlanılır türden bir durumdur. Böyle bir iş bulunduğunda, ailenin 'iş gücü sahibi' üyesi kuşaktan kuşağa aktarılan bir gurur vesilesi olabiliyordu.

"Babam Konya'da, Singer Kumpanya'sında makinist...Zanaat sahibiymiş..ustabaşı." (Minas Yousifidis (d. 1921), 20 Aralık 2005).

Tekrarlamak gerekirse, Gelveri'nin ticaretle uğraşan kesimi ağırlıklı olarak, yukarıda sayılan küçük ve orta çaplı ticari aktivitelerle iştigal etmekteydi. Tarımda ise üzümculük ve şarapçılık¹¹ ön plandaydı. Gelveri Karamanlıları ayrıca başarılı yapı ustalarıydı ve oturdukları evleri de kendileri inşa etmekteydiler. Özellikle şehirde mevsimlik işler yürüten aileler, mevcut volkanik kaya evleri işlemekle yetinmiyor, iki katlı evler inşa ediyorlardı.¹²

Aktarılanlara göre, Kapadokya bölgesinin çok ağaçlık olmayan yapısından dolayı kışları yakacak olarak odunun yanı sıra güneşte kurutulduktan sonra yakılabilen hayvan dışkısı kullanılmaktaydı. Bu 'yakacağın' bugün Anadolu'da halen yapıldığı gibi, taş evlerin güneş alan kısmına

sıvanarak kurutulması yaygındı. Yazın kurutulan bu karışım, kışları evin ortasına yerleştirilen ve 'kürsü' tabir edilen ocakta yakılır ve ev halkı bu şekilde ısınır, yemekler de yine bu aletin etrafında yere oturularak yenirdi. Ev içerisinde kullanılan bu gibi aletler, ısınma şekillerine özgü koku ve yere oturarak (yer sofrasında) yemek yemeleri Yunanistan'a göç etmelerinin ardından 'ötekileştirilmelerinde' büyük rol oynayacaktı. 13

Gelveri köyünde, Anadolu köylerinin pek çoğunda olduğu gibi, erkekler için köy kahvesi kadınlar için ise çeşme başı geleneksel sosyalleşme mekânlarıydı. Kadınlar 'avlu' denilen, büyükçe bir evin veya bir kaç kaya evin orta kısmında yer alan açık mekânlarda ailelerinin günlük tandır ekmeği ihtiyacını karşılarken toplumsallaşabilmekteydiler. Avlular, yaz boyunca, kış aylarında yetecek kadar yiyecek kurutmak için de kullanılmaktaydı (Despina Antoniadou (d. 1938) 13 Aralık 2005).

Günün daha geç saatlerinde bir araya geldikleri ve halı/el işi motifleri paylaştıkları mekânlar da yine açık veya yarı açık avlular olmaktadır. Bunun dışında, çocukları ile koyunlarını otlatan ve/veya tarlada çalışan kadın grupları da verdikleri molalar esnasında bir araya gelmekteydiler. Avlular, çeşme başı, tarla ve meralar her iki dinden kadınların düzenli olarak bir araya geldikleri mekânlar olarak ifade buluyordu. Kilise ise, Hristiyan kadınların erkeklerle ortak kullandıkları toplumsallaşma mekânlarından birisi olarak ön plana çıkmaktaydı. Köylülerin göç öncesinde haftalık olarak katıldıkları ve papazın ahaliye

vaaz verirken Türk dilini kullandığı ritüeller, göç sonrasında bazı topluluk üyelerinin *günlük* pratikleri arasında yer alacaktı (Katina Hristoforidou (d. 1919), Elizabeth Sutluoglou (d. 1921) 17 Aralık 2005, Elpitha Thomatiou (d. 1924) 17 Aralık 2005). Göç sonrasında, Yunan harfli Türkçe "iman kitabı"14 üretiminin durmuş olması ve yola çıkmadan önce ellerindeki kitaplardan çoğunu Aksaray'da elden çıkartmak zorunda kalışları bugün bile birinci kuşakların üzüntüyle anımsadıkları bir noktadır.

"Evde Türkçe konuşulurdu. Ama Türkçe sözüyen Rumca yazısıyan iman kitapları doluydu. Nişanlarda, düğünlerde o kitaplardan dua okurlardı" (Pantelis Akakiadis (d. 1916) 14 Aralık 2005).15

Düğünler, Müslüman-Hristiyan demeksiniz köy ahalisinin birlikte sosyalleştiği alanlardandı. Bu düğünler köy meydanında yapıldı. Bu tip kutlamalarda yapılan folklorik danslar, mübadele sonrasında Kuzey Yunanistan'a göçecek olan Hristiyan ahali tarafından, kurdukları yeni köyde "oynanmaya" devam edecek, Türkçe türküler korunacak, Yunanistan'a "kurdukları" yeni köyün, ilerleyen yıllarda aldığı göçlerle birlikte düğünlere "karışan" Karadeniz bölgesinin Yunanca türkülerine pek rağbet edilmeyecek, Karamanlılar için "düğünü düğün yapan türküler" Türkçe "çıgırılan" türküler olarak kalacaktı (Katina Hristoforidou (d. 1919) 17 Aralık 2005).16

II. Göç Yolları

Mübadil tanıklıklarına göre, bir Türk - Yunan mübadelesi yapılacağı haberi köye geldiğinde, birçok Kara-

manlı kendilerinin söz konusu mübadeleden muaf tutulacaklarından neredeyse emin, hayatlarına devam etmişlerdi (Nea Karvali Kültür Merkezi, toplu mülakat, 13 Aralık 2005). Ancak 1924 yılının yaz aylarında İç Anadolu Karamanlıları da bu zorunlu göçe tabi oldular. Ailesiyle beraber göç yollarına düştüklerinde henüz beş yaşında olan Katina Hristoforidou'nun zihninde o günden geriye imge olarak at arabaları, gidişlerine ağıtlar yakarak uzunca bir süre yanlarında yürüyen Müslüman komşuların kalabalığı ve ellerine tutuşturulan üzüm - ekmek sepetleri kalacaktı (Katina Hristoforidou (d. 1919) 17 Aralık 2005). Aynı imgeler, kendisinden üç yaş büyük bir köy çocuğunun, Pantelis Akakiadis'in (d. 1916) zihninde de yer edecekti.

“Ağustos’un on beşinde kalktık yola. Üzümler anca kararırды yani...” (Pantelis Akakiadis (d. 1916) 14 Aralık 2005).

Babası Gelveri’de öğretmen olan, kendisi de ileride köyün ‘okumuş’ insanlarından biri olarak anılacak olan Pantelis Akakiadis’in hafızasında kalanlar da Katina Hristoforidou'nun hafızasında kalanları doğrular nitelikteydi. Anlattıklarına göre kafil Akaray’da bir gece geçirecek, ardından da Ereğli’ye geçecekti.

“Ereğli’de... merkezde, istasyonda bekledik. Tren geldi, trene bindik. Trenlen Bozantı dağlarını filan... muharebede açmışlar Almanlar..büyük muharebede delmişler...oradan geçtik. Mersin’de o zaman liman yoğudu. Gemiler uzakta açıkta duruyordu. Ufak kayıklarınan, mavnalarınan ehaliyi (d)aşıyorlardı” (Pantelis Akakiadis (d. 1916) 14 Aralık 2005).

Gerçekten de, henüz bir limanı olmayan Mersin’de bekleyen Karamanlılar için kendilerini Yunanistan’a taşıyacak gemilere ‘aktarılmalarının’ tek yolu, normalde yük taşımak için kullanılan mavnalara bindirilmeleri olacaktı. Gemi ile gidilen yol, çocuk zihinlerde bir aya yakın, çileli bir süreç olarak kalacaktı. Yolculuk esnasında gemiye yayılan bir grip salgını ve dini mucizelerle ilgili bir dizi anlatı da ağızdan ağıza yayılacaktı. Örneğin, geminin ambarında çıkan bir yangının Gelveri doğumlu Aziz Gregor’un gemideki Karamanlılara “görünmesinin” ardından söndürüldüğü birçok mübadele tarafından bugün de inançla anlatılmaktadır.

“Ambarda Aziz Gregor’un eski (Kapadokya’daki)... emanetleri varmış. Gemide yangın çıkmış. Aziz Gregor bir oğlan çocuğu olarak görünmüş köylülere, yardım etmiş.. yangını O söndürmüş....” (Galliopi Yeorgiadou (d.t.y.) 13 Aralık 2005).

Bu uzun gemi yolculuğunun ardından Yunanistan’a varan Karamanlıları, yine uzun bir karantina dönemi beklemektedir..

“Vapor geldi. Vaporlan geliyoruz, kaç gün yaptık bilmiyorum. ...geldik Pire’ye. Yunanistan’ın birinci limanı. O zaman ehaliyi birden bırakmadılar. Nasıl diyorlar ona?” (Pantelis Akakiadis (d. 1916) 14 Aralık 2005).

Akıcı Türkçesine rağmen ilk defa Yunanistan’da karşılaştıkları bu durum (karantina) için sözcük dağarcığında bir karşılık bulamayan Pantelis Akakiadis’in durumu, Pire’de bir süre akrabalarının yanında kalma şansı yakaladığı için farklı olmakla birlikte, aktardıkları genel durumu yansıtmaktadır.

“Ne diyorlar ona?... Hepimizin saçlarımızı filan kestiler.. Çamaşırlar filan...hepsi...tutuldu. Bir ay tuttular bütün köyü orada... Ama biz fazla durmadık... Benim iki emmim vardı, İstanbul’da. Emmimin biri Pirea’daydı, öteki başka yerde. Biz on beş gün kaldık, geldi... Bizi aldı, yedirdi... otele götürdü, çamaşırlarımızı filan değiştirdi...” (Pantelis Akakiadis (d. 1916) 14 Aralık 2005).

Karamanlıların dört farklı gemiyle taşındıklarını belirten geç kuşak mübadil Galliopi Yeorgiadou’nun aktarılmış hafızasında da karantina dönemine ilişkin benzer bir resim vardı.

“Farklı yerlere giden oldu. Şehirlere inen (de) çok oldu. Atina, Selanik, Nikia’da bizim çok köylü var... çadır vermişler bunlara Selanik’te. Askeriyenin bir yerinde, orada boş bir yer varmış. Oraya kurmuşlar çadırları. Saçlarını filan hep kesmişler... Neyse ki köyün büyüklerini önceden bir bırakmışlar oradan (karantinadan). Heyet seçmiş (Kuzey Yunanistan’daki) o ilk yeri.. Her aile bir araba tutmuş, öyle gelmişler...” (Gallipoli Yeorgiadou (d.t.y.) 13 Aralık 2005).

III. Nea Karvalı

Karantina döneminden sonra, köy heyeti tarafından seçilen ilk bölgeye yerleşen Gelverililerin çektikleri zorlukları aktaran Nea Karvalı’nın muhtarı, Yusufogulları’ndan Emilios, 1924 yılından önce göçenlerden daha iyi durumda olduklarını belirtirken, aşağıdaki ifadeleri kullanıyordu.

“Muhacir gelmedik. Kaşığımız da getirdik ordan. Bur(a)dan kaçtılar, Kozani’den, (onlar) oraya (Anadolu’ya) biz buraya. Çok çektik ama. Kendimizi topladık, büyük muharebe oldu. Sonra

kardeş kardeşi öldürmeye başladı....” (Emilios Yousifidis (d. 1946) 14 Aralık 2005).

Gerçekten de yaklaşan ekonomik buhran ve onu izleyecek politik sarsıntılar, örneğin Venizelos’un “gidişi”, Kral George döneminin ardından yaşanan Metaksas diktatörlüğü, Yunanistan’ın Bulgaristan tarafından işgali ve iç savaş, zaten zorlu koşullardan geçen ve dilini anlamadıkları bir ülkeye zorla göç ettirilmiş olan İç Anadolu Karamanlıları için yıkım anlamına gelecekti. İlk yerleşilen yerde sıfırdan bir hayat kurma aşamasında, çok zorlanacaklardı.

“Bizim köyün komisyonu burayı seçmiş. ...Herkes nireyi beğendiyse gitmiş yerleşmiş. ... çalı çırpı..suyumuz da yoğudu...herkes ne yapabilirse yaptı. Epeyce çektik. Fokaralık da vardı. Hökümet (pek) yardım edemedi.” (Pantelis Akakiadis (d. 1916) 14 Aralık 2005).

“Her aileye bir öküz vermişler, bir çit..iki aileye bir araba..öküz arabası... sürmeye diye...bir ev alıyor herkes, bir de araba” (Paisiyos Papadopoulos (d. 1931), 14 Aralık 2005).

Bununla birlikte evler derme çatmaydı ve alt yapı da yoktu. Hatta topluluğun ilk yerleştirildiği yerde, sıtmanın önüne geçilemediğinden köy daha kuru bir bölgeye taşınacaktı.

“Anca bir yalancı ev yaptılar, çatma evler. Neyse iyi kötü, yavaş yavaş 30 yılına kadar çektik...yavaş yavaş rençperliği de öğrendik..30a kadar. 30’dan 40’a kadar yola koyduk işlerimizi. O sırada muharebe oldu. Neyimiz varısa, inek, öküz, hayvan, atlı arabalarımız askeriye gitti...sonra dağıldı asker. Yarısi hükümetinen be-

raber...(sonra) Alamanlar... Biz kar-
şı geldik...Biz burada altı ay durduk
enson Giridi aldılar...Tehdit ettiler.
Aşağıda İtalyanların Alamanların-
dı, burada da Bulgarlarını..Ben o za-
man..köyleri geziyordum...bakla, kara
bakla diyoruz yalnız onu almıyordu
hökümet (elimizden)...100 kilo..ne bu-
lursam, Kavala'ya götürür satardım.
Başka bir iş yoğudu.” (Pantelis Akaki-
adis (d. 1916) 14 Aralık 2005).

Bu zorlu yıllarda, mübadil
Karamanlılar'ın tutundukları dal, dini
inançlarıydı. Çoğunluğu evlerine göç
sırasında beraberlerinde getirdikle-
ri ikonlardan köşeler yapacaklar ve
bazıları da ibadetle geçen zamanlarını
arttıracaklardı (Katina Hristoforidou
(d. 1919) 17 Aralık 2005). Örneğin;
Sütlüoğlu'lardan Elizabeth ve göç sıra-
sında ilk duraklanan yerde doğan To-
maoğlu'lardan Elpitha göç sonrasında
içine Aziz Gregoros'un Gelveri'deki
eşyalarının da konduğu ve kendi pa-
ralarını koyarak yapılmasına katkıda
bulundukları “kisle”lerine, yaşamları
boyunca neredeyse her gün gittiklerini
ifade etmişlerdir (Elizabeth Sutluog-
lou (d. 1921) 17 Aralık 2005, Elpitha
Thomatiou (d. 1924) 17 Aralık 2005).
Aziz Gregoros'un emanetleri 1950'lere
kadar derme çatma bir binada korun-
duktan sonra, büyük ihtimalle 1952
yılında daha önce bir “Alaman” tara-
fından halı imalathanesi olarak kulla-
nılan bir bina, köylülerin paralarıyla
elden geçirilerek topluluğun yeni kili-
sesi olarak hizmet vermeye başlar. Bu
aşamada ilk iş olarak Aziz Gregoros'un
emanetleri yeni binaya aktarılır (Nea
Karvali Kültür Merkezi, toplu mül-
kat, 13 Aralık 2005, Paisiyos Papado-
poulos (d. 1931), 14 Aralık 2005). Söz

konusu yeni kilise de, aynı Gelveri'de
olduğu gibi haftalık vaazların verildiği
bir mekân olarak Karamanlıların ha-
yatlarındaki yerini alacaktı. İlk başta
kendi papazlarıyla birlikte göçtülerse
de, daha sonraları merkezden atanan
papazlar vaazları Yunanca verecekti.
Baba tarafından Püsküloğlu'lardan,
anne tarafından ise Diakonoğlu'lardan
Arhelos Angelidis çok istediği halde
Yunancası yeterince iyi olmadığı için
devlet memuru olamadıysa da, bugün
Karamanlılar'ın “kendi içlerinden” çı-
karttıkları bir papazın babası olmanın
haklı gururunu yaşamaktadır (Arhe-
los Angelidis (d. 1920) 18 Aralık 2005).

Yunanistan hükümetinin ilk icra-
atlarından birisi, mübadil çocuklarına
Yunanca öğretmek için okuldaki dil
eğitimine ağırlık vermektir.

“Bizim köyde benim yaşımdan bi-
raz daha büyük olanlar (da), 1-2 sene
urum mektebine, urumca öğrenme-
ye giderlerdi...Türkçe konuşurduk...
onun için lisan mektebine götürürlerdi
bizi...5, 6, 7 yaşları...giderdik mekte-
be bir iki saat..mecbur ama.. Urumca
öğrenelim diye daskalos yasak ederdi
Türkçe konuşalım. Mektebe girdiği-
mizde, eğer ki arkadaşın o Türkçe ko-
nuştı der ise, dayak atardı, koymazdı
eve gidelim. Çok korkardık, dışarda
konuşmazdık Türkçe. Sadece... evde
konuşurduk Türkçe” (Paisiyos Papa-
dopoulos (d. 1931), 14 Aralık 2005).

Diğer yandan, uzayan savaş yıl-
ları, eğitimi büyük ölçüde kesintiye
uğratacaktı. Savaş ve onu izleyen iç
savaş yıllarında, özellikle de Gelve-
ri'deyken – eğer okula gidebildilerse -
aldıkları kısa eğitimde Yunanca
öğrenmeye çabalamamış olanların
durumu güçtü17. Anlatılanlara göre

Gelveri’de biri kızlar biri erkekler için olmak üzere iki köy okulu vardı ve müfredatta dil dersleri de vardı ama köyün konuşma dili Türkçe kalmış, bu durum göç ettikten sonraki iki kuşak boyunca da devam etmişti.¹⁸ Diğer bir deyişle, çoğu Yunanca bilmeden ayak basmıştı Yunanistan’a. Kendilerini “yabancılayan” bu memleketin “lisanını” doğru dürüst öğrenemeden, Anadolu hasretiyle, Türkçe’lerine hem sarılmış hem de sıkışmış halde ölen birinci kuşakların yaşadığı zorluklar, saha araştırması boyunca sıkça açılan konulardan olacaktı. İkinci kuşaklar ise “katharevusa”yı değilse bile, konuşma dilini sökeceklerdi.

“Bugün (artık)... köy karıştı... Kapi’de Yunanca konuşurlar ama arada Türkçe de atarlar, ben de atarım. Urumcada zor bulunduğunda... böyle....” (Paisiyos Papadopoulos (d. 1931), 14 Aralık 2005).

Mülakat yapılan ikinci kuşak erkeklerin Yunancalarını özellikle de askerde geliştirme fırsatı bulduklarını anlıyoruz. Ancak örneğin memuriyet sınavını ‘alabilecek’ kadar iyi derecede yazıp okuyamayacaklardı hiçbir zaman. İkinci kuşak kadınların Yunancası da köydeki eğitim savaş yıllarında aksadığından ve kadınlar daha içe kapalı bir hayat sürdüklerinden önce sekteye uğrar gibi olmuş, daha sonra köye ‘Pontik’ler (Yunanca konuşan Karadenizliler) gelmeye başlayınca, köyde Yunanca daha çok duyulur olmuştur. Diğer yandan bazen durum tam tersi bir hal alabiliyor, kadınların okur-yazarlığı daha iyi olabiliyordu. Örneğin “Alamanya’ya” işçi giden Gelveri doğumlu ‘Topsakal’lardan Atina’nın dedesi, Atina’ya hitaben

yazdığı mektubu “benim karı çok mektebe gitti, nerede yanlış ise (yazım) şunu (tonosu) alsın, oraya koysun da okusun” diye bitiriyordu.¹⁹ (Atina ‘Topsakal’ Papadopoulos (d. 1937), 14 Aralık 2005).

Sonuç

Mübadele literatüründe Yunanistan’a göçenlerin yerleşik halk tarafından kilise ve din ekseninden kabul gördükleri, Türkçe kullanımının ise bir ötekileştirilme sürecine eşlik ettiği genel olarak kabul edilen bir görüştür. Karamanlıların göç sonrasında kendi aralarında konuşmaya devam ettikleri Türk dilinin, bir yandan ötekileştirilmelerine vesile olduğu diğer yandan da topluluk üyelerinin tahayyüllerinde yaşattıkları bir aidiyet evreninin başat -ve kurucu- öğelerinden bir tanesi olmaya devam ettiği de mübadil tanıklıkları ile sabittir. Yine de, üzerinde çalışılan topluluğun erken kuşaklarındaki kimlik algısını bugün kullandığımız aidiyet kategorileri üzerinden değerlendirmek ve Yunanistan’a İç Anadolu’dan göç etmiş, anadili Türkçe olan Ortodoks Karamanlılardaki kimlik algısını oluşturan öğelerden bir tanesini fazlaca öne çıkarmak, zaman zaman iç içe geçtiği söylenebilecek aidiyet evrenlerinin griftliğini gözden kaçırmak anlamına gelebilir.

Dini pratiklerin ördüğü aidiyet evreninin, konuşulan dilin sunduğu aidiyet evreninin ve son olarak da zihinde ve sohbetlerde yaşatılan uzamsal aidiyetin iç içeliğinin teslim edilmesi, dil/din/coğrafi lokasyon öğelerinin kimlik algısını oluşturan eşdeğer öğeler olarak ele alınması ve söz konusu öğelere göç öncesinde ve göç sonrasında

yüklenen anlamların farklı hızlarda evrildiğinin göz önüne alınması, Nea Karvali’de yaşayan Karamanlı topluluğunun güncel aidiyet algısını kavramakta faydalı olduğu kadar, erken birinci kuşakların aidiyet algılarına da ışık tutabilir.



Fotoğraf 2. Atina ‘Topsakal’ın büyükbabası ve büyükannesi. Yazar tarafından ‘Topsakal’ ailesinden Atina hanımın aile fotoğrafları arasından seçilmiş ve yeniden fotoğraflanmıştır.



Fotoğraf 1. Üç etek. Nea Karvali Kültür Merkezi’nin arşivinde bulunan bir fotoğrafıdır. Yazar tarafından yeniden fotoğraflanarak kopyası alınmıştır.



Fotoğraf 3. Karamanlıca Vaftiz Belgesi. Nea Karvali Kültür Merkezi’nin arşivinde bulunmaktadır.

NOTLAR

- 1 Görüşmeler makalenin yazarı tarafından tamamı Türkçe olarak gerçekleştirilmiştir (Aralık 2005, Nea Karvali). Literatürün daha kapsamlı bir değerlendirmesi ve bunun gibi saha çalışmalarının literatüre olası katkısı üzerine daha geniş bir çalışma için bkz. Özdemir (2010).
- 2 Akakiadis soyadlı yazar, 1916 doğumlu Pantelis Akakiadis’in babasıdır. Göç öncesinde Gelveri’de öğretmenlik yapmıştır. 1928 yılında bastığı kitapla Karamanlıların etnik kökenine ilişkin dönem tartışmalarına katılmıştır. Akakiadis (1928) dışında bkz. ayrıca Aigidis (1922), Baykurt (1922), Ergene (1951). Erken dönem literatürün değerlendirmesi için bkz. ayrıca Benlisoy (2002a, 2002b), Özkan (2000, 2003), Macar (2003).
- 3 Bkz. fotoğraf 1. Üç etek. Nea Karvali Kültür Merkezi’nin arşivinde bulunan bir fotoğrafıdır. Yazar tarafından yeniden fotoğraflanarak kopyası alınmıştır.
- 4 Erken ikinci kuşak mübadiller Yunanca’yı göç sonrasında okula gittikleri yaşlarda öğrenmişlerdir. Anadili Türkçe olan birinci kuşaklar da Yunanca konuşurken halen yanlış yaptıklarını belirtmişlerdir. Birinci kuşaklar, kelimeleri eski Türkçe halleriyle kullanmaktadır (örneğin ‘mektep’).
- 5 Bkz. fotoğraf 2. Atina ‘Topsakal’ın büyükbabası ve büyükannesi. Yazar tarafından ‘Topsakal’ ailesinden Atina hanımın aile fotoğrafları arasından seçilmiş ve yeniden fotoğraflanmıştır.
- 6 Karamanlıların Yunanistan’a giderken geride bıraktıkları objeler konusunda güncel bir çalışma için bkz. Ölmez (2014).
- 7 Yalnızca Karamanlıların değil, İç Anadolu’da bulunan tüm Ortodoks toplulukların on dokuzuncu yüzyılda artan hareketliliği ve

- ekonomik faaliyetleri üzerine bir okuma için bkz. Augustinos (1997). Yunanistan ile daha sıkı ekonomik bağları olan ve Karamanlı Ortodoksların yoğun olarak yaşadığı Sinasos'ta yürütülen ekonomik faaliyetler için bkz. Balta (2007).
- 8 Lakap çoğunlukla meslekten kaynaklanıyordu. Örneğin birinci kuşak Elizabeth'in baba tarafı Sutluoglu olarak, anne tarafı da Demirci olarak anılıyordu (15, 17 Aralık 2005).
 - 9 "Çatı çatarmış, çatıdan düşüp ölmüş" (Marta Miksaroglou (d. 1932), 15 Aralık 2005).
 - 10 "Kisile'nin pangasını tutarmış" (Vasil Karakiosoglou (d. 1927) 16 Aralık 2005).
 - 11 Orsiya Theofilaktu gibi pek çok Karamanlı, ev içi tüketim için likör imal etmeye devam ederek, içki yapım pratiğini ticari değilse de sembolik boyutta devam ettirmişlerdir (Orsiya Theofilaktu (d.t.y.) 16 Aralık 2005).
 - 12 "Bizim ehalinin (ailesinden bahsediyor) fazlası İstanbul'da yaşardı. (Köyde) usta da vardı, çekiç ilen yumuşak taş oyardı" (Pantelis Akakiadis (d. 1916) 14 Aralık 2005).
 - 13 "Mübadeleden (bizimkilerle) gelenlerden Türk adamını (âdetini) istemeyen yok ama burda doğmuş olanlar Türkleri istemez imiş ..." (Atina 'Topsakal' Papadopoulou (d. 1937), 14 Aralık 2005).
 - 14 Karamanlıların kullandığı dini terminoloji konusunda tartışmalar sürmektedir. Bu nedenle birinci el tanıklıklar önem taşımaktadır. İkinci el kaynaklara dayanılarak yürütülen güncel bir çalışma için bkz. Strauss (2014).
 - 15 Bkz. fotoğraf 3. Karamanlıca Vaftiz Belgesi. Nea Karvali Kültür Merkezi'nin arşivinde bulunmaktadır.
 - 16 Tırnak işareti içerisine alınmış ifadeler mülakatlarda geçen ifadelerdir.
 - 17 "Babam daskalo olduğundan Rumcayı iyi bilirdi. Türkçeyi de Arapça yazar okurdu... (Göç sonrasında) mektepte çocuklara yasak ederlerdi Yonanca öğrenelim diye ama biz dışarda yine Türkçe konuşurduk. Şimdiki çocuklar Türkçe'yi anlarlar da konuşamazlar" (Pantelis Akakiadis (d. 1916) 14 Aralık 2005).
 - 18 "Mektep altı sene...okulda Türkçe'nin Arap yazısıyan okunmasını öğrenirlerdi, Fransızca (bile) öğrenirlerdi...eski Yonan'ı öğrenirlerdi. Çok iyiydi. Sonra İstanbul'a da giderdi. Fokara ise Silagos para verirdi, okuturdu" (Emilios Yousifidis (d. 1946) 14 Aralık 2005).
 - 19 "Türkçeyi Yunan harfleriyle yazardı...(ama) hiç tonos komazdı. Oraya kenara bir tonos koymuş, değiştirsın yerini istediği gibi okusun diyor. Duydun mu meseleyi?" (Atina 'Topsakal' Papadopoulou (d. 1937), 14 Aralık 2005).

KAYNAKLAR

- Aigidis, A. I. *Η Ελληνικότης της Μικρας Ασιας και το Μυθευμα των Τουρκορθοδόξων (The Greekness of Asia Minor and the Myth of the Turkish Orthodox)*. Αθήνα: τύπους Δημητριάδου, 1922.
- Anhegger, Robert. "Hurufumuz Yunanca: Ein Beitrag zur Kenntniss der Karamanish-Türkischen Literatur". *Anatolica* VII. (1979-1980):157-202.
- Anhegger, Robert. "Nachtraege zu Hurufumuz Yunanca". *Anatolica* X. (1983):149-164.
- Anhegger, Robert. "Evangelinos Misaelidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları". *Tarih ve Toplum*. (1988).
- Anhegger, Robert. "Das Temaşa-i Dünya des Evangelinos Misailidis als Quelle zur Karamanischen Sprach und Kulturgeschichte". *Türkische Sprachen und Literaturen, Materialien der Ersten Deutschen Türkologen-Konferenz*. Ed. I. Baldauf, K. Kreiser, S. Tezcan. Wiesbaden,1991.
- Anagnostakis, Ilias ve Evangelia Balta. *La Découverte de la Cappadoce au Dix-Neuvième Siècle*. Istanbul: Eren, 1994.
- Anestidis, Stavros. "Yunan ve Türk Edebiyatında Erken Karamanlı Tiplemeleri". *Cultural Encounters Between Muslims and non-Muslims in the Turkish-speaking Communities of the Late Ottoman Empire*. Ed. E. Balta, 2014.
- Anzerlioğlu, Yonca. *Karamanlı Ortodoks Türkler*. Ankara: Phoneix Yayınevi, 2003.
- Augustinos, Gerasimos. *Küçük Asya Rumları: Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.
- Ballian, Anna. "Cappadocia After the Seljuk Conquest and the Christian Communities Between the 16th and 18th Centuries". *Cappadocia: Travels in the Christian East*. Ed. H. Ahrweiler Glykatzi. Athens: Adams Editions, 1991.
- Balta, Evangelia. "Karamanlıca Kitapların Ön-sözleri". *Tarih ve Toplum* 13 (1990):18-21.
- Balta, Evangelia. "Périodisation et Typologie de la Production des Livres Karamanlis". *Δελτίο Κέντρου Μικροασιατικών Σπουδών (The Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies)* 12 (1998): 129-153.
- Balta, Evangelia. "Karamanlılar: The Turcophone Orthodox Population in Cappadocia". *The Great Ottoman Turkish Civilization Volume 2*. Ed. K. Çiçek: Yeni Türkiye, 2000.
- Balta, Evangelia. "Gerçi Rum İsek De Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz: The Adventure Of An Identity In The Triptych: Vatan, Religion and Language". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 8 (2003): 25-44.
- Balta, Evangelia. "Sinassos: Mübadeleden Önce Bir Kapadokya Kasabası". İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2007 (2005).

- Balta, Evangelia. *Gerçi Rum İsek de, Rumca Bilmez, Türkçe Söyleriz Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014a.
- Balta, Evangelia ve Mehmet Ölmez, der. *Cultural Encounters Between Muslims and non-Muslims in the Turkish-speaking Communities of the Late Ottoman Empire*. İstanbul: Isis Press, 2014b.
- Baykurt, Cami. *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler ve Bizans İmparatorluğuna Dâhil Olan Turanlı Akvam*. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1922 (1338).
- Baykurt, Cami. *Hristiyan Türkler* İstanbul: Karma Kitaplar, 2007.
- Benlisoy, Foti. "Papa Eftim and The Foundation of The Turkish Orthodox Church". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2002a.
- Benlisoy, Foti. "Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol: Hristiyan Türkler". *Milliyetçilik*. Ed. M. Gültekinçil ve T. Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002b: 927-933.
- Benlisoy, Stefo. "Another Newspaper in our Language!" Competition and Polemic in the Karamanlidika Press." *Cultural Encounters Between Muslims and non-Muslims in the Turkish-speaking Communities of the Late Ottoman Empire*. Ed. E. Balta. İstanbul: Isis Press, 2014.
- Clogg, Richard. "The Greek Millet in the Ottoman Empire". *Christians and Jews in the Ottoman Empire*. Ed. B. Braude ve B. Lewis. New York: Holmes and Meier Publishers, 1982: 185-209.
- Clogg, Richard. 1999. "A Millet within a Millet: the Karamanlides". *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century*. Ed. D. Gondicas ve C. Isaawi. Princeton: The Darwin Press Inc, 1999.
- Eckmann, Janos. "Anadolu Karamanlı Ağzlarına Ait Araştırmalar". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* VIII, 1950.
- Eckmann, Janos. "Die Karamanische Literatur". *Philologie Turcicae Fundamenta*, vol. II. Ed. L. Bazin, A. Bombacı, J. Deny, M. T. Gökbilgin, F. İz, H. Scheel. Weisbaden: Steiner, 1964.
- Eyice, Semavi. "S. Salaville ve E. Dalleggio: Bibliographie Analytique d'Ouvrages en Langue Turque Imprimés en Caractères Grecs. I. 1584-1850". *Belleten* XXVI (1962).
- Eyice, Semavi. "Anadolu'da 'Karamanlıca' Kitabeler (Grek Harfleriyle Türkçe Kitabeler)". *Belleten* 39:25-58, 1975.
- Jaeschke, Gotthard. "Die Türkisch-Orthodoxe Kirche". *Der Islam* 39 (1964): 95-129.
- Korat, Gürsel. *Taş Kapıdan Taçkapıya Kapadokya*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Kut, Turgut. "Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş'in Yazarı Evangelinos Misailidis Efendi". *Tarih ve Toplum* 48 (1987): 342-346.
- Macar, Elçin. *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Merlier, Melpo ve Octave Merlier. "Avant-propos et Analyse en Français de L'ouvrage." *La Vie Religieuse Dans la Région D'Aséray-Ghelvéri*. Ed. D. Pétopoulos et H. Andréadis. Athènes: Publications du Centre d'Etudes d'Asie Mineure, 1970.Özkan, Salih. "Anadolu'da Ortodoksluk Sadası Gazetesi." *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)*. Erciyes Üniversitesi: Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, 2000.
- Özdemir, Renk. "Redefining the borders of subjectivity and belonging in the 'Near East': the 1923 Greco-Turkish mandatory population exchange from 'above' and 'below'". Yayınlanmamış doktora tezi, Brighton: Sussex Üniversitesi, 2010.
- Özkan, Salih. *Kayseri'de Türk Ortodoks Kilise Kongresinin Toplanması ve Anadolu'da Ortodoksluk Sadası Gazetesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 2003.
- Petropoulou, Ioanna. "Cultural and Intellectual Life in 19th century Cappadocia: a Sketch." *Cappadocia a Travel in the Christian East*. Ed. L. Kipraiou. Athens: Adam Editions, 1991.
- Sfoini, Alexandra. "Turcophonie, orthodoxie et langue grecque." *Cultural Encounters Between Muslims and non-Muslims in the Turkish-speaking Communities of the Late Ottoman Empire*, edited by E. Balta. İstanbul: Isis Press, 2014.
- Stelakou, Vasso. "Space, Place and Identity: Memory and Religion in Two Cappadocian Greek Settlements." *Crossing the Aegean: An Appraisal Of The 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece and Turkey*. Ed. R. Hirschon. Oxford: Berghahn Books, 2004.
- Strauss, Johann. "Le lexique technique du christianisme en karamanli: remarques préliminaires." *Cultural Encounters Between Muslims and non-Muslims in the Turkish-speaking Communities of the Late Ottoman Empire*. Ed. Balta. İstanbul: Isis Press, 2014.
- Tökin, İsmet Hüsrev. "Grek Alfabesiyle Türkçe." *Tarih ve Toplum*, 1984.